

O SUFIKSU *-er/-or* U IMENIČKIM I PRIDJEVSKIM BROJEVIMA I NJIHOVIM IZVEDENICAMA

Dalibor Brozović

U posljednje doba nalazim u novinama veoma često oblike kao *četvero*, *petoro* itd., tako da mi se čini kako su oblici *četvero*, *petero* postali rjeđi. Možda je to samo dojam, ali u svakom slučaju, vrijedno je da se tim dvojnim sufiksom pozabavimo naprosto kao otvorenim pitanjem hrvatskoga jezičnog standarda. To pokazuju česta kolebanja u jezičnoj praksi. Tako npr. u *Vjesniku* br. 9635, od 13. ožujka, tiskana su na 4. str. dva veća članka od kojih prvomu podnaslov glasi »Nastojanje da se ublaže posljedice tragedije u kojoj je *sedamnaestoro* djece ostalo bez hranitelja«, a u drugome je jedan od podnaslova »*Sedamnaestoro* djece ostalo bez očeva« (podcrtavanja D. B.). Jer nešto nije u redu s normom ako se na istoj strani, većim slovima kakvima se tiskaju podnaslovi, pojavljuju neusklađeni oblici na *-ero* i *-oro*. Nameće nam se pitanje koji su od njih bolji sa stanovišta suvremenoga hrvatskog književnog jezika?

Književni je jezik standardni oblik kakva dijalekatskog idioma – zato književni jezik i nazivamo u lingvističkoj terminologiji standardnim jezikom. Za nj je u načelu tzv. civilizaciono-jezična nadgradnja (terminologija, norma, pravopis, intelektualni rječnik i frazeologija i sl.) važnija od same njegove dijalekatske osnove, jer upravo nadgradnja određuje karakter i kvalitetu jezične standardnosti. Na to je starija lingvistika obraćala premalo pažnje. No

bilo bi pogrešno kada bismo danas zanemarili »organski« sloj standardnoga jezika, sadržan u njegovoj dijalekatskoj osnovici, samo zato što je starija jezična znanost na primitivno romantičarski način apsolutizirala upravo tu stranu jezika, osobito u nas. Ozbiljno proučavanje unutarnjih zakonitosti dijalekatske osnovice jezičnoga standarda i danas je izvanredno važnom zadaćom, jer o jednorodnosti i sustavnosti »organskih« sastojaka najviše ovisi vrijednost standardnoga jezika kao ljudskoga idioma u o p ć e, a elementi nadgradnje određuju samo njegovu specifičnu funkcionalnu vrijednost sa stanovišta standardnosti. Naravno, ne bi valjalo miješati zanimanje za dijalekatsku osnovicu standarda s dijalektološkim interesom – jedna je od najbitnijih značajki standardnoga jezika njegova autonomija prema svakomu drugom idiomu, pa i prema dijalektu koji mu je jednom u prošlosti poslužio kao temelj – od onoga časa kad je neki dijalekatski tip poslužio kao dijalekatska osnovica kakvu standardnom jeziku, za nj vrijede zakoni jezičnoga standarda i ne tiče ga se više daljnji organski dijalekatski razvoj dijalekta koji je nekoć predstavljao njegov vlastiti jezični identitet.

Pitanje koje nas zanima, tiče se dijalekatske, »organske« osnovice standardnoga jezika: brojevi su, kao takvi, u visokoj mjeri tzv. gramatičke riječi, a sufixi za tvorbu brojeva moraju onda imati u još višem stupnju takav karakter. To je dakle sfera u kojoj je udjel nadgradnje najmanji. Zato su nam potrebne spoznaje i saznanja sa stanovišta genetske lingvistike, tj. dijalektologije i povijesno-poredbene (u našem slučaju slavenske) gramatike. No s druge strane, kada se god radi o kojem problemu jezičnoga standarda, ne možemo se zadovoljiti činjenicama genetske lingvistike, pa makar bila riječ o problemu koji se izričito tiče same osnovice – u standardnom je jeziku uvijek važan normativni aspekt. Treba dakle vidjeti i kako stoje stvari sa stanovišta norme, i to s obzirom na razvitak kodifikacione norme i ujedno s obzirom na suvremenu uporabnu normu. Prema tomu, obradit ćemo problem s raznih strana, u raznim osvjetljenjima koja nam pružaju genetska lingvistika i sociolingvistika. Pri tom ćemo gdjekad morati da rješavamo i načelna pitanja koja na prvi pogled nemaju neposredne veze s našim problemom.

Imenički brojevi *oboje, dvoje, troje* i *četvero/četvoro, petero/petoro* (dalje: *n-ero/n-oro*) i pridjevski brojevi *oboji, dvoji, troji* i *četveri/četvori, peteri/petori* (dalje: *n-eri/n-ori*) predstavljaju veoma stare tvorbe. Prvi od njih, oni s elementom *-oj-*, djelomično su još indoevropskoga podrijetla, drugi su balto-slavenski novotvor. Zanimljivo je prije svega da i u baltijskim i u slavenskim jezicima nalazimo kolebanje *e/o*: u prvoj skupini brojeva imamo litavsko-letonski format *-ej-* (*lit. abeji, dveji, treji*) i slavensko-staropruski format *-oj*.¹

¹ U staropruskom zabilježeno samo *abbaien* (č. *abajen*), što točno odgovara slavenskomu *oboje* (slav. *o* = balt. *ā*). Mislim da je prvobitno bio vokal *o* u *oboje, dvoje*, *e* za tvorbu od broja *tri*, a poslije je došlo do izjednačavanja u raznim smjerovima.

u drugoj skupini imamo u litavskome *-er-* (*ketveri* itd.),² u slavenskome kolebanje *-er-* *-or-*, i to tako da se gdjekada ne slažu čak ni dijalekti što pripadaju istomu jeziku-dijasistemu ili pak da i u istom dijalektu sufiks varira od broja do broja. Slika je dakle veoma šarena.

U istočnoslavenskim jezicima-dijasistemima naći ćemo samo *n-ero* – stariji zapisi s *n-oro* plod su crkvenoslavenskoga (genetski: istočnog južnoslavenskoga) knjiškog utjecaja. Suvremeni standardni jezici imaju također samo *n-ero*. Zapadni i južni slavenski dijasistemi ne pokazuju takva jedinstva. Tako češki dijasistem poznaje samo *n-er-*, oba lužičkosrpska uglavnom *n-or-*, u slovačkome nalazimo kolebanje po dijalektima, a u lehitskima (poljski, polapski i pomoranski, tj. kašupski) podatke možemo interpretirati na različite načine. Na južnoslavenskome dijalekatskom kontinuumu jedinstvena je samo istočna podskupina, gdje u makedonskome i bugarskom dijasistemu imamo *n-or-*, a u zapadnoj polovici nalazimo oba sufiksa: u slovenskome *-er-*, u hrvatskosrpskom dijasistemu u jednim dijalektima *-er-* (kao u slovenačkome), u drugim *-or-* (kao u makedonskom i bugarskome), a ponegdje ćemo možda zateći i supostojanje obaju sufiksa, s eventualnom raspodjelom prema raznim izvedenicama. Kako kajkavski, a praktički i čakavski dijalekti poznaju samo *n-er-*, torlački samo *n-or-*, u pitanju je samo štokavsko narječje. Među suvremenim dijalektolozima nesumnjivo je najbolji poznavalac cjeline hrvatskosrpskoga dijasistema prof. Pavle Ivić. On daje sljedeći raspored (u prijevodu): »Govori zetsko-lovcenskoga dijalekta, često zajedno sa susjednim hercegovačkima (tj. istočnohercegovačkima – D. B.), slažu se sa srbijanskim ekavskim govorima u . . . uporabi elementa *-or-* (a ne njegove stare dublete *-er-*) u brojevima tipa *četvoro* . . .»³ To se slaže s mojim zapažanjima i može se interpretirati ovako:

Sufiks *-or-* imaju ekavski dijalekti šumadijsko-vojevodanski i kosovsko-resavski kao i ijekavski zetsko-lovcenski dijalekt (sva tri na teritoriju SR Srbije i SR Crne Gore), a od ijekavskoga istočnohercegovačkog dijalekta govori u srednjem i istočnom dijelu istočne Hercegovine, na sjeverozapadu SR Crne Gore i na jugozapadu SR Srbije. Tomu još valja dodati da su po zapadnome rubu tako određenoga područja mogući i govori u kojima se javljaju oba sufiksa. To sve znači da kao zona sufiksa *-er-* preostaje područje koje sačinjavaju ovi dijalekti: zapadni bosanskohercegovački (tj. novoštokavski ikavski govori u Dalmaciji, Lici, zapadnoj Bosni i Hercegovini i u Bačkoj), istočno-bosanski (ijekavski šćakavski) i slavonski (šćakavski govori s različitim refleksima jata), a od govora istočnohercegovačkog dijalekta oni na zapadu is-

² U staropruskom nije zabilježeno, u letonskome je *-ej-* prošireno i na te brojeve. Baltoslavenski sufiks *-er-* *-or-* nastao je prenošenjem elementa *-e-or-* od broja četiri na druge brojeve.

³ *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung*, 'S-Gravenhage, Mouton 1958., str. 52.

točne Hercegovine, u zapadnoj Bosni i u SR Hrvatskoj (s time da se u srpskih nositelja toga dijalekta gdje gdje javlja i *n-or-*).⁴

Kao dijalekatska osnovica standardnoga jezika poslužio je Hrvatima središnji novoštokavski tip, predstavljen najdosljednije u ijekavskom dijalektu nazivanome tradicionalno »istočnohercegovačkim«, a taj je dijalekatski tip poslužio i Srbima za osnovicu jezičnoga standarda (razumije se, također i Crnogorcima i bosanskohercegovačkim Muslimanima). Prema tomu, standardni jezik, ili točnije, opći unekoliko apstraktan model standardnog jezika nastalog na toj osnovici, možemo praktički zvati standardnom novoštokavštinom, bez obzira na različite nadgradnje i bez obzira na činjenicu da su i u samoj osnovici sadržane nijanse »zapadnije« ili »istočnije« boje, zahvaljujući utjecajima ikavskoga i ekavskog novoštokavskog dijalekta.⁵

Iz iznesenoga se može zaključiti kako je za standardni jezik važno prije svega znati kakav je odnos oblika s *-er-* i *-or-* u novoštokavskim dijalektima, osobito u istočnohercegovačkome. Na žalost, upravo je istočnohercegovački dijalekt jedini nehomogen, i to ne samo u novoštokavštini nego i u cijelome hrvatskosrpskom dijasistemu: vidjeli smo da kajkavsko i čakavsko narječje imaju *n-er-*, torlačko narječje *n-or-*, sva četiri nenovoštokavska dijalekta štokavskoga narječja također su homogena (oba dijalekta podrijetlom od stare zapadne štokavštine, tj. slavonski i istočnobosanski, imaju *n-er-*, oba dijalekta podrijetlom od stare istočne štokavštine, tj. kosovsko-resavski i zetski, imaju *n-or-*), pa su čak i od triju novoštokavskih dijalekata njih dva homogena (ikavski s *n-er-* i ekavski s *n-or-*). Pri takvoj je dijalekatskoj situaciji jasno da se oba sufiksa zakonito nalaze u standardnoj novoštokavštini, oba uklopljena u njezin »organski« sloj: u temeljnom dijalektu dijalekatske osnovice oba suopstoje, a od drugih dvaju dijalekata što su sudjelovali u izgrađivanju standardne novoštokavštine, jedan ima sufiks *-er-*, drugi *-or-*.

Slika postaje jasnija i potpunija ako dijalekatsko stanje povežemo s nositeljima pojedinih dijalekata. Možemo praktički reći da svi dijalekti kojima govore Hrvati, imaju *n-er-*, izuzev, naravno, istočnohercegovački, ali i njegovi govori kojima se služi hrvatsko pučanstvo, imaju također *n-er-*. Isto tako, dijalekti kojima govore Crnogorci, također su ujednačeni, tj. zetski dijalekt ima *n-or-*, jednako kao i oni govori istočnohercegovačkoga dijalekta kojima se služe Crnogorci. U govorima Srba i Muslimana nema takve homogenosti —

⁴ Pregled dijalekata sa 7 karata objavio sam u radu »Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora (In memoriam prof. Mati Hrasti)«, *Radovi*, Filozofski fakultet u Zadru, VIII-IX/1968.—69., 1969.—70., str. 5.—30. + 7 karata. Tamo je izneseno i nazivlje za dijalekte, inače, na žalost, veoma nesređeno.

⁵ Tu sam refleks jata daje iskrivljenu sliku: u ostalim jezičnim osobinama imamo jednaku interferenciju u hrvatskoj (s ikavskim novoštokavskim dijalektom) i u srpskoj standardnoj novoštokavštini (s ekavskim novoštokavskim dijalektom), a u samom refleksu jata ikavica je u Hrvata izgubila svoj standardni status već prije nešto malo više od sto godina, dok u Srba ekavica čak prevladava.

— u svima kojima govore Srbi, nalazimo *n-or-*, izuzev opet samo istočnohercegovački, ali u njegovim srpskim govorima kolebanje ili sãmo *n-er-* javlja se jedino u zapadnoj Bosni, u SR Hrvatskoj i sporadički u zapadnom dijelu istočne Hercegovine; muslimanski govori imaju pak u većini *n-er-* (istočno-bosanski i zapadni bosanskohercegovački dijalekt), a *n-or-* nalazimo (isključivo ili s kolebanjem) u istočnohercegovačkom dijalektu u srednjem i istočnom dijelu istočne Hercegovine i na području SR CG i SR Srbije.⁶

Za našu je temu važan izvod da su na dijalekatskoj razini u praktički svim govorima kojima se služe Hrvati, zastupani samo oblici *n-ero* i *n-eri*, bez obzira da li se radi o novoštokavskim dijalektima, koji predstavljaju dijalekatsku osnovicu hrvatskoj varijanti standardne štokavštine, ili o ostalima (dijalekti kajkavskoga i čakavskog narječja i nenovoštokavski dijalekti štokavskog narječja), koji za veliki broj Hrvata predstavljaju dijalekatsku podlogu, a ona uvijek može utjecati na standardni jezik. To znači da u Hrvata nije bilo nikakvih dijelekatskih uzroka da se u pisanom jeziku (standardnom i predstandardnome) pojave oblici s *n-or-*. Ista tvrdnja vrijedi i za razgovorni jezik, interdijalekte i sl.

Uvid u AR pokazuje nam da zaista u hrvatskim tekstovima do polovice 19. stoljeća gotovo i nema oblikã s *-or-*, pa se tako npr. uz oblik *sedmoro* izričito kaže da je potvrđen tek u 19. stoljeću. Nasuprot tomu, oblici *n-ero*, *n-eri* s izvedenicama obilno se potvrđuju u hrvatskim tekstovima iz svih razdoblja. U hrvatskoj popreporodnoj književnosti nesumnjivo prevladavaju oblici s *er-*, a kada se nade *n-or-*, najvjerojatnije je da se radi o jednom od ova tri slučaja: ili je sam pisac bio svjestan pristaša takvih oblika, ili je, što će biti češće, povjerovao onim gramatičarima koji su ih zastupali, ili je, što će biti najčešće, sam pisac napisao *n-er-*, a lektor »ispravio« u *n-or-*. I u današnjem su novinstvu najvjerojatniji takvi »ispravci«.

Bilo bi dakle naravno da hrvatska jezična norma prihvati oblike s *-er-*. Do Maretićeve gramatike iz 1899. tako je i bilo, a Maretić je napisao u tom djelu: »Mjesto *četvòrica*, *petòrica* . . . i mjesto *čètvoro*, *pètoro* . . . govori se i *četvèrica*, *petèrica* . . . *čètvero*, *pètero* . . . (svi nizovi točaka Maretićevi), ali su oblici s *-or-* običniji« (str. 225.). Sličnu formulaciju nalazimo i na sljedećoj stranici za *n-eri/n-ori*. U izdanju iz 1931. Maretić je već mnogo određeniji: za oblike *n-ero*, *n-erica* kaže da su »više dijalektički« (str. 191.),⁷ isto tako »govori se dijalektički« za *n-eri* (str. 192.).⁸ Maretićev je autoritet bio veoma

⁶ Odstupanja od ovdje prikazanoga odnosa između dijalekata i nacionalne pripadnosti njihovih nositelja posve su neznatna i mogu se zanemariti: npr. jedan posve malen broj Hrvata govori zetskim dijalektom, isto tako neznatan broj Srba služi se zapadnim bosanskohercegovačkim (ikavskim novoštokavskim), itd.

⁷ Danas se riječ *dijalektički* odnosi na dijalektiku, a prema »dijalekt« govorimo *dijalekatski* ili *dijalektalni* (npr. dijalektalna književnost).

⁸ Priređivači izdanja iz 1963. smatrali su potrebnim da na tom mjestu dodaju opasku ispod teksta: »Danas se smatraju književnima jedni i drugi oblici.« (Str. 231.)

jak i gramatičari su se teško oslobađali njegova utjecaja, usprkos jezičnoj stvarnosti. Tako i prvo izdanje gramatike Brabec–Hraste–Živković (1952.) daje odlučnu prednost oblicima s *-oro* (str. 88.), iako ni *n-ero* ne proglašuje dijalekatskom osobinom, dok uz *n-ori* uopće i ne spominje drugih oblika, a kasnija su izdanja taj stav samo ublažila. Tek u 60-im godinama stvari se počinju mijenjati.

Već u *Pravopisu* iz 1960. oboji su oblici tretirani gotovo ravnopravno. gramatički udžbenik za osnovne škole (Težak–Babić, 1. izd. 1966.) daje već prednost oblicima s *-er-*, a lektori su prestali intervenirati pa je u knjigama i donekle u novinstvu prevladalo u Hrvatskoj *n-ero* i *n-eri*. Takvo je stanje morao registrirati i rječnik koji su izdale Matice, pa uza sve poznate nedostatke što taj rječnik opterećuju, ipak u latiničkom izdanju (A–K) uz *četv-*, *deset-*, *devet-*, *-naest-* i *-deset* nalazimo obično i *-ero* i *-oro*, i *-eri* i *-ori*. No s izvedenicama stvari stoje u suvremenome jeziku malo drugačije. To se može vidjeti i u spomenutom rječniku u onoj mjeri u kojoj on odražava i hrvatski uporabni standard.

Brojne imenice za muške osobe u suvremenom se jeziku upotrebljavaju uglavnom u obliku *n-òrica*. U prošlosti nije bilo tako. AR ina oblik *četverica* u svim hrvatskim dopreporodnim rječnicima koje navodi (Mikalja 1649.–51., Della Bella 1728., Belostenec 1740., Jambrešić 1742., Stulić 1801., Voltić 1803.) i prvi rječnik u kojem se prema AR uopće pojavljuje oblik *četvorica* (i *četverica*), jest Karadžićev *Srpski rječnik* iz 1818. Još Maretić potpuno jednako postupa s imenicama na *-ica* i *-o* (to jest, kako smo vidjeli, podjednako diskriminira *-er-*), a tako isto *Jezični savjetnik* iz 1971. (S. Pavešić i dr.) gotovo jednako prilazi imenicama na *-o* i *-ica* i pridjevima na *-i*, tvrdeći za sve te oblike da su sufixi *-or-* i *-er-* ravnopravni (str. 185.–6.), odnosno da u njima *-er-* »zbog svoje raširenosti« ide »danas u književni jezik« kao i *-or-* (str. 76.), a samo na jednom mjestu postupa s imenicama na *-ica* na drugačiji način te za gradama za *-erica* daje prednost obliku na *-orica* (str. 72.).

Ni u ostalim tvorbama ne vlada danas u standardnoj jezičnoj praksi ujednačenost, ali ipak se može vidjeti kakva je hrvatska uporabna norma. Imenice tipa *n-erac* ustalile su se u tom liku (značenje: stih s *n* slogova, čamac s *n* vesala, i sl.), imenice tipa *n-orka* (ukoliko su nam potrebne uz imenice tipa *n-ica*, npr. *sedmorka* uz običnije *sedmica*) ustalile su se u tom liku, dakle s *-or-*, a isto tako pluralia tantum *n-orke/n-orci* u značenju 'broj *n* djece u istom porodu'. Naprotiv, glagoli tipa *n-e/oriti* nisu se još ustalili, iako je očita prevlast sufixa *-er-* (npr. raščetveriti).

Bit će potrebno da se u hrvatskim jezičnim priručnicima kodificira stvarno stanje uporabne norme. Ono je predstavljeno ovakvom slikom:

Brojne imenice *n-e/oro*: prednost sufixu *-er-*;

Brojne imenice *n-orica* (*n-erica*): izrazita prednost sufiksu *-or-* (*-er-* uglavnom kao tzv. stilska rezerva za »folklorni« izraz i sl.);

Brojni pridjevi *n-e/ori*: prednost sufiksu *-er-*;

Imenice *n-erac*: sufiks *-er-*;

Imenice *n-orka* (ukoliko su potrebne!): sufiks *-or-*;

Imenice *n-orke/n-orci*: sufiks *-or-*:⁹

Glagoli *n-e/oriti*: prednost sufiksu *-er-*.

Nalaze se, naravno, i druge izvedenice, ali iz navedenih je već jasno kako valja postupati. No možda bi se moglo postaviti pitanje zašto je uopće potrebno kodificirati i sufiks *-or-* kada ga u hrvatskim dijalektima praktički nema u osnovnim brojnim riječima *n-ero* i *n-eri*, a i u izvedenici na *-ica* izrazito prevladava u govorima *-er-*. Za predloženo rješenje ima nekoliko razloga. Prije svega, autonomija standardnoga jezika. Današnja uporabna norma nije samo rezultat stanja u dijalekatskoj osnovici i utjecaja ostalih dijalekata, ona je plod autonomnoga razvoja jezičnoga standarda otkako se hrvatska standardna novoštokavština počela formirati oko polovice 18. stoljeća, a stanje u dijalektima moglo je samo pomoći da se prevlada otklon od razvojne linije koji je Maretićeva škola pokušala provesti. I drugo, standardnomu je jeziku jednom od osnovnih osobina tzv. elastična stabilnost – ako su oblici s *-or-* uspjeli steći određeni status u jezičnom standardu, ne mogu se iz njega preko noći uklanjati ako za to nema jakoga razloga. A nema ga, jer, treće, neke su se tvorbe razvile u standardnom jeziku u određenom razdoblju upravo sa sufiksom *-or-*, i to je činjenica, pa se zato i u drugim oblicima može »za vezu« ostaviti dvojstvo, uz prednost sufiksu *-er-*. Analogan je slučaj u srpskoj varijanti standardne novoštokavštine, gdje su se imenice na *-érac* ustalile u tom obliku, iako u drugim tvorbama imamo isključivo ili pretežno *-or-*.

Usputno treba da raspravimo i jedno drugo pitanje – ortoepsku normu u pridjevskim brojevima *n-eri* (*n-ori*). Gramatike i rječnici uvijek su donosili kratkosilazni naglasak na prvome slogu, a samo se u posljednje doba nalaze odstupanja. *Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika za strance* (Zagreb, 1967.) donosi dugouzlazni akcent na sufiksu: *čtvóra kola* i sl. (str. 42.). Mislim da je pisac J. Hamm uzeo tu zaista dijalektski naglasak. U rječniku koji su izdale Matice, nalazimo tradicionalno akcentuiranje, ali u obliku *četveri* donosi se dvojstvo *četveri/čtvèri*. Smatram da je taj drugi akcent u hrvatskom uzusnom standardu rasprostranjeniji i da mu pri kodifikaciji treba dati prednost, dakle: *čtvèra kola*, *petère* čarape, *šestèri* svatovi, *sedmèra* nebesa itd. Razumije se, uz *četveri* i sl. i na trećem mjestu, *čtvori* i sl. Odluku valja onda prepustiti daljnjemu slobodnom razvoju jezičnoga standarda. No ne

⁹ Naglasak je različit: *čtvérac* prema *čtvòrci*.

može biti slobodnoga razvoja ako se na startnoj točki ne da prilika svemu onomu što je zakonito u organskoj osnovici standardnoga jezika.¹⁰ Neke jezične škole u prošlosti nisu htjele dati šanse stanovitim njezinim unutarnjim pravilnostima – na nama je samo da to ispravimo. Razumije se, na kulturniji način.

NJEGOVANJE KNJIŽEVNE RIJEČI U HRVATA

Antun Šojat

Hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezični dijasistem¹ obuhvaća skupnost govornih osobina Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba. Hrvati u Hrvatskoj nazivaju jezik kojim govore i pišu hrvatskim. Stoljećima je područje naseljeno spomenutim južnoslavenskim narodima bilo razdvojeno, u kulturnoj sferi različitih civilizacija i religija – zapadnoeuropske (katoličke), bizantske (ortodoksne, pravoslavne) i orijentalne (muslimanske) – poslije gubitka državne samostalnosti u različitim stranim državnim tvorevinama (Ugarska, Venecija, Turska, Austrija, Francuska, Austro-Ugarska, Italija). U različitim civilizacijskim i političkim prilikama i književni izrazi razvijali su se na tom području u različitim pravcima.

Pismeni tragovi hrvatskog jezika i njegovih osobina pojavljuju se veoma rano. Prvi zapisi u hrvatskoj glagoljici pripadaju razdoblju hrvatske redakcije staroslavenskog jezika.² U 12. i 13. stoljeću elementi narodnog jezika sve više prodiru u staroslavenske predloške religijske literature i u prijevodnu srednjovjekovnu književnost³ i u velikoj mjeri već u tijeku 13. stoljeća,⁴ a do kraja 14. stoljeća potpuno nadvladavaju u nabožnoj i privatno-pravnoj, svjetovnoj literaturi. Iz druge polovice 14. st. (vjerojatno iz g. 1380.)⁵ potječe najstarija

¹⁰ Naglasak *n-eri* vjerojatno je čak prvobitan (usp. litavske oblike navedene ovdje na početku), a kratkosilazni na prvom slogu dugujemo u tom slučaju analogiji prema imeničkim brojevima na *n-ero*. Isti je odnos i *dvōje* prema *dvōji*.

¹ ... dijasistem – sustav višega reda apstrakcije u koje su sadržana sva ona strukturalna svojstva koja su zajednička svim jezičnim sustavima koji ulaze u okvir jednoga jezika ... R. Katičić, *Identitet jezika*. Suvremena lingvistika, 5–6. Zagreb, 1972., str. 7.

² Npr. *Bašćanska ploča* iz g. 1100., *Valunska ploča*, *Grdoselski i Plominski natpis*.

³ Usp. npr. *Mihanovićev apostol* (12. st.), *Bečke odlomke* (13. st.), homiletske spise, apokrifne, viđenja, legende, srednjovjekovne pripovijesti, prikazanja, molitvenike, regule, lekcionare i dr., očuvane u prijepisima iz 13.–16. st.

⁴ Usp. npr. jezik *Povaljske listine* (1250. g.), *Istarskog razvoda* (1275.), *Vinodolskog zakona* (1288. g.).

⁵ D. Malić, *Jezik prve hrvatske pjesmarice*. Zagreb, 1972., str. 5. i d.